

„В СЯНКАТА“ НА БУДИТЕЛИТЕ: БАБА НЕДЕЛЯ И НЕЙНОТО СЕМЕЙСТВО

Жоржета Назърска

Университет по библиотекознание и информационни технологии

Резюме: В доклада се изследва процесът на създаване на исторически „митове“ за елитите с репутация по примера на Баба Неделя (Петкова) – българска учителка и обществена деятелка през 50-те – 90-те години на XIX век. Чрез обществената и културната дейност на представители от нейното семейство се обсъжда възможността част от културните елити да бъдат маргинализирани от историческата наука и превърнати в „безгласни“ фигури в публичното пространство и колективната памет. Проучването е историческо и се базира на първични и вторични източници.

Ключови думи: елити с репутация, исторически мит, протестанти, Баба Неделя Петкова.

Въведение

По подобие с конструирането на социални стереотипи, в колективната памет се създават т.нар. исторически митове. При тяхното създаване като сбор от факти, твърдения и оценки за личности, събития и процеси се влагат крайно субективни възприятия, пристрастия и мотивации и това ги оформя в несъвпадащи с реалността „идеални“ (позитивни или негативни) образи. Тяхното възникване и съществуване са конюнктурни, което ги превръща в нетрайни, променящи се и податливи на манипулации средства за влияние върху обществените представи, настроения и памет. Историческата наука е един от инструментите за създаването им [1].

По правило историческите митове се проектират върху социалните елити и конкретно – върху културните и политическите. Те могат да бъдат разбрани по примера на т.нар. елити с репутация (репутационни елити), т.е. избрани граждани, смятани за еманация на нациите в Модерната епоха: притежаващи забележителни лични качества, таланти и умения; имащи значими заслуги в политиката, икономиката и културата; открояващи се като пример за своите сънародници в нравственост, саможертвеност и работа в публичен интерес. Вписването в тази затворена и притежаваща символен капитал група става чрез различни механизми, например награждаване с ордени, медали и други отличия, удостояване с почетни звания (на членство, гражданство и др.), включване в селектирани списъци или издания (енциклопедии, справочници, класации, литературен канон), присъствие в местата на памет (музейни експозиции, библиотечни и ар-

хивни колекции, паметни чествания и бенефиси), проучване от националната наука и изкуства (биографии, книги, изложби, картини) [2]. Социалните науки смятат, че именно тези, „открити“ от масата, „възвеличени“ в паметници, названия на улици, градове и институции, са фигурите, „имащи глас“ и „правеци“ историята. Останалите персонажи, маргинализирани по различни причини (произход, пол, възраст, етнос, религия, идеология, професия и др.), се отнасят към т.нар. „безгласни/заглушени“ социални актьори [3].

Баба Неделя – част от историческото митологизиране на Българското възраждане

Неделя Дельова Гульова-Петкова (1824 – 1894) е сред централните фигури в историческия наратив за Българското възраждане, конструиран от писатели, мемоаристи, публицисти и професионални историци от 90-те години на XIX до средата на XX век [4].

Официалната ѝ биография е широко популяризирана, особено през 20-те – 80-те години на XX век. Акцентите в нея свързват микроисторическото с националната метаистория и се повтарят под формата на клишета. Според наративите Баба Неделя е пример за самосъздал се човек във време, когато връстничките ѝ нямат широк достъп до грамотност и просвета („неудържим копнеж да работи за своето самообразование и самоусвършенстване“); еталон е като преподавателка в София, Самоков, Прилеп, Охрид, Битоля, Велес и Солун („енергична и деятелна учителка“, „предана служба към народната просвета“, „първа и главна пионерка на девическото образование в Македония“); за образец са сочени основаването на женско дружество в Солун и противоборството ѝ с гъркомани, цинцари и местното висше духовенство от гърци („интензивна и полезна народопросветна дейност“; „благородно, патриотическо дело“) [5]. Бракът ѝ с Петко Караиванов (1825 – 1856), вуйчо на Левски, само подсилва тези внушения чрез вече формираната се негов „мит“ [6].

Този идеализиран образ става част от историческата митологизация на Българското възраждане, наложена в нашата историография през 30-те години, възприета без коректив през 40-те – 70-те години, подсилена чрез Проекта „България 1300“ през 80-те години и охотно използвана дори в съвременността.

В него обаче се забелязват удобно и съзнателно пропускани или заличавани факти от биографията на деятелката. Съществени „липси“ са например: оскъдното ѝ образование, слаба педагогическа подготовка и на моменти скандално поведение, обсъждани и осъждани от жителите на българските общини [7]; фактът, че уж „случайното“ ѝ изпращане за учителка в София и Македония от руския вицеконсул Найдено Геров е част от маща-

бен план на имперската дипломация да си възвърне политическото влияние на Балканите след загубата в Кримската война, осъществяван чрез откриване на свои консулства, финансиране на славянски училища и читалища, създаване на група свои възпитаници – стипендианти, разгръщане на разузнавателна мрежа в стратегически райони, включително Родопите и Македония [8].

Най-сериозното „отсъствие“ от биографията на Баба Неделя е нейното протестантско вероизповедание, което тя приема в Самоков в началото на 60-те години на XIX век [9]. И ако „пропускането“ на „руската връзка“ е напълно обяснимо предвид идеологемите в историографията ни след 1944 г., липсата на конфесионалната идентичност на героинята е ясен знак както за крайно негативните стереотипи срещу евангелизма и последователите му, които битуват до днес, така и за невъзможността на родните автори да излязат от „националната матрица“ и да „засенчат“ образа на такава образцова народна учителка с подобно „вражеско“ изповедание.

Всъщност българската историческа наука реконструира живота и дейността на Баба Неделя въз основа на минимално количество източници със съмнително качество – главно спомени за нея, сред които изпъкват написаните по поръчка на Македонския научен институт от дъщеря ѝ Станислава Караиванова и отпечатани през 1924 – 1925 г. в сп. „Македонски преглед“ [10]. Фрагментарни, неточни и на места неверни, те са типичен продукт на междувоенния период, когато възрожденската епоха се сочи като контрапункт на съвременността, а нейните дейци – като идеал за поведение пред политици и културтрегери [11]. Тези мемоари са издадени отново през 1987 г. в контекста на националистическия проект „България 1300“ и на продължаващите българско-югославски историографски и политически спорове [12]. В новия си вариант те са обработени археографски, но отново са в поредица, представяща документи на възрожденски дейци.

Въпреки ограничената източникова база фигурата на Баба Неделя намира място в енциклопедии и справочни издания (национални, общоисторически, за образованието, за Възраждането и пр.), става обект на самостоятелна брошура [13] и части от монографии [14]. Тези апологетични съчинения предпоставят моделирането на нейния образ в колективната памет, макар да съществуват немалко контрапункти, като например книгата на Н. Генчев, където Н. Петкова е позиционирана в адекватен исторически контекст и е назована с точната си политическа роля – на участничка в руската разузнавателна мрежа на полуострова [15].

Наследниците на Баба Неделя – историческо маргинализиране въпреки заслугите

И до днес българската историческа наука се занимава предимно с биографията на Баба Неделя, докато дейността на по-младата генерация в рода ѝ е позната на малцина [16].

Парадоксално е, че най-известното от децата на Баба Неделя, и то благодарение на спомените, които пише за нея, е Станислава (Славка, Катеринка) Караиванова-Бъчварова (псевд. Балканова, 1857 – 1926 г.). По примера на майка си до омъжването си тя е учителка в Охрид, Велес и Солун (1870 – 1883). Впоследствие е назначена за една от първите телеграфистки в страната [17].¹

Слабо позната в публичното пространство е Зорица Караиванова-Фурнаджиева (1872 – 1967), внучка на Баба Неделя от първородния син Васил.² Тя завършва Американското девическо училище в Цариград (1892) и учи в САЩ, където се омъжва за състудента си Димитър Н. Фурнаджиев (1898) [18].³ В родината помага в служението на съпруга си в Кюстендил (1899 – 1906), Хасково (1906 – 1907), Пловдив (1907 – 1911) и София (1911 – 1931), преподава в неделни училища. След 1908 г. заедно с пастор Дж. Кларк и учителките в Самоковското девическо американско училище става част от близкото обкръжение на царица Елеонора. Именно тя ѝ възлага отговорни политически мисии. През 1914 г. е изпратена като делегатка на конгреса на Световния съюз на неделните училища за сираци в Цюрих, откъдето заминава със съпруга си за Лондон и САЩ, за да подготви общественото мнение за евентуалното посещение на царицата и за публикуването на Карнегиевата анкета. Там в многобройни интервюта апелира за промяна на отношението към българите като към военнопръстъпници и събира средства за сираците от Македония [19]. През Първата световна война оглавява Комитет „Състрадание“, поставил си за цел да основе сиропиталище за деца бежанци [20]. В края на войната сем. Фурнаджиеви са включени в българската делегация на Парижката мирна конференция. Със своята експертиза и връзките си по линия на евангелските транснационални организации и особено с дейците на Балканския комитет от Лондон Зорица има своя принос за крайния резултат [21]. В междувоенния период тя е сред най-дейните в Първа евангелска църква, основателка и настоятелка на сиропиталище „Отец Паисий“ в София до закриването му (1942 – 1947) [22]. Сътрудничи дейно през 20-те години на в. „Зорница“, където развива феминистки и богословски теми [23]. След смъртта на съпруга си, през 1947 г. заминава за САЩ при синовете си.⁴

В „сянката на историята“ е оставена и Севастия Караиванова-Градинарова (1856 – 1940), четвъртото дете на Баба Неделя. Родена в Сопот, тя е сред първите възпитанички на американското протестантско девическо

училище в Стара Загора и Самоков (1870). Учителства по майчиния си пример в Казанлък и Пловдив, където основава и председателства Взаимоспомагателното дружество „Помощ“ (1880 – 1887). След омъжването си за пастор Димитър Градинаров е негова пряка помощничка при назначението му в Цариград и страната.⁵ В началото на ХХ век е директорка на стопанско училище в Пловдив. През 1910 г. по поръчение на царица Елеонора семейството пристига в САЩ, където основава третата българска протестантска мисия в Сейнт Луис. Описвана като енергична, трудолюбива и голяма патриотка, след смъртта на съпруга си Севастица поема ръководството на мисията (1913 – 1918), участва в създаването и работата на Културно-просветното дружество „Българката в Америка“ (1915), а през 20-те – 30-те години е мисионерка и социална служителка в женската секция на Близкотоизточната мисия. Градинарова е авторка на многобройни статии на религиозно-нравствена тематика във в. „Народен глас“ [24].⁶

Значима дияра в религиозния и културния живот на българската диаспора в САЩ остава и дъщерята на Градинарови – Невенка (1882 – 1974).⁷ След завършване на Американското девическо училище в Цариград (1901) [25], където е учила и първата ѝ братовчедка Зорица, тя преподава две години музика и френски език в Американския методистки девически колеж в Ловеч. През 1905 г. се омъжва за пастор Цвятко Багрянов, с когото заминава още през медения си месец за Ню Йорк.⁸ Там двойката преминава двугодишно обучение в Библейско подготвително училище с идеята да основе в родината си по американски образец старчески дом и училище за библейски работници [26]. В края на 1907 г. по внушение от правителството в София пастор Багрянов създава Българска протестантска мисия за над петхилядната общност от български трудови и политически имигранти в Медисън, Гранит сити и Сейнт Луис (Илинойс). Невенка става ценна помощничка в започналата мащабна мисионерска и социална дейност: преподава в новото българско училище, превежда учебници и помагала, включва се в кампанията за събиране на средства за сграда на мисията; написва пиесата „Женитбата на поамериканчения Бай Ганю“ (1915). Подобно на съпруга си тя е силно политически ангажирана. През 1914 г. сем. Багрянови и Севастица Градинарова посрещат близката си сродница Зорица Фурнаджиева, която в рамките на пропагандаторската си мисия говори на многобройно събрание в Медисън. Иницирианият от нея и оглавен от Невенка граждански комитет в Гранит сити събира и изпраща редовно парични помощи за БЧК (1914 – 1918), съдейства на българските пленници през Първата световна война. Заедно с майка си Багрянова основава Културно-просветното дружество „Българката в Америка“ (1915), което работи в тясно сътрудничество с Американския ЧК, Балканския комитет в Лондон, Рокфелеровата фондация и българските власти. През ноември

1918 г. тя е единствената жена делегатка на II Общобългарски събор в Чикаго, където аргументира българските претенции към Македония със спомена за дейността на своята баба Неделя [27].⁹

Вместо заключение: Баба Неделя и нейното потомство – „присъствия“ и „отсъствия“ в колективната памет

Неделя Петкова не е наричана в публичното пространство с името, с което се подписва, а с фамилиарното „Баба Неделя“. Това подсказва, че в националната колективна памет тя е приравнявана, ако не с Баба Тонка, поне с Баба Илийца – митологеми на борбини за свобода.

Така е наречен и площадът в края на бул. „Витоша“, едно от оживените кръстовища до края на 70-те години.¹⁰ С изграждането на НДК обаче той постепенно е заличен и в момента не съществува, въпреки че названието все още се помни от старите столичани. Но едва ли дори те могат да отговорят коя е личността, избрана някога за патрон на това публично пространство.

Неделя и Станислава Караиванови са погребани в парцел 30 на Централните софийски гробища. На паметника им през 20-те години е поставен следният надпис: „На първата българска учителка в България, Македония и Родопско“¹¹. Макар съдържащ очевидно погрешна информация, той разкрива, че Баба Неделя е била (и все още е) значима за колективната памет не за друго, а именно заради връзката си с Македония. Въпреки това надгробие то се руши и фактическото действие на забравата е видимо [28].

Обратно, гробовете на Градинарови и Багрянови в Сейнт Луис са обрзцово поддържани от наследниците им, експонирани са в интернет с подробни справки за интересуващите се. Върху тях няма оценъчни надписи, с изключение на религиозен цитат на надгробие то на пастор Градинаров. Като „места на памет“ те са живи, но това не ги прави по-малко маргинални в националната колективна памет: пред тях не се устройват възпоминания, нито публични събития.

За разлика от интереса на българската историческа наука към Баба Неделя, този към Градинарови, Багрянови и Фурнаджиеви е минимален. Сведения за тях и за дейността им са печатани редовно във в. „Зорница“ до унищожаването му в края на 40-те години с т.нар. Пасторски процес, както и в юбилейните сборници на българската протестантска общност [29]. Атеистичният режим и преследването на вероизповеданието през 50-те – 70-те години налагат почти пълно информационно затъмнение. Едва през 80-те години забраната е вдигната с цел да се отвори поле за работа на Културно-историческото разузнаване – 14. отдел на Държавна сигурност, и за да се използва науката като пропагандно средство в споровете с Югославия, засягащи идентичността на имигрантите от Македония в САЩ, характера на тех-

ните политически организации и др. През 1987 – 1988 г. американските наследници на Баба Неделя стават обект на „научна експедиция“ за „придобиване“ на архивни документи и за осъществяване на връзка с неин правнук, служител на ЦРУ. След като намеренията не са осъществени, а „откритията“ не внасят новости във вече известното, „американските“ дейци са оставени „в сянка“ чак до 2023 г., когато след 35 години авторът на експедицията решава да публикува забравения си ръкопис, точно в момента на подновения българско-македонски политически спор [30].

Бележки

- ¹ От брака си с финансов чиновник Станислава има четири деца, родени през 1883 – 1886 г. [31].
- ² Васил Караиванов (1844 – 1933) учи в Научно-богословското протестантско училище в Пловдив, работи като шивач, библейски книжар и проповедник в Кюстендил и Ямбол, създател е на Българското библейско дружество и е активен член на Първа евангелска църква в София. От брака си с Гина, освен Зорица, има две деца: Петко (1874 – 1971) – завършил Американско мъжко училище, архивист в МВнРИ (1897 – 1939), любител филателист; Невенка Николова (+1930) – учителка и библейска проповедница в Пирдоп и Мерицлери до 1910 г. Синът на Петко, Васил П. Караиванов (1921 – 2007), завършва стопански науки в СУ и е търговец и любител филателист [32].
- ³ Димитър Н. Фурнаджиев (1867 – 1944) е роден в Банско, учи в Богословското училище в Самоков, а през 1888 – 1898 г. – в Принстън, състудент с У. Уилсън, Дж. Мот и др. След 1899 г. е пастор в Кюстендил, Хасково, Пловдив и София, дългогодишен представител на Обединените евангелски църкви пред МВнРИ, председател на Българското евангелско дружество, ректор на Евангелската семинария в Самоков (1931 – 1944). Деец на икуменическото движение: основател на Световния съюз за мир чрез църквите (Констанц, 1914 г.), Вяра и живот и др., участва в Международен конгрес на ИМКА в Единбург (1937). Деен масон. Изпълнява редица политически мисии по поръчение на монархическата институция и изпълнителната власт. Посещава САЩ с цел лобиране и пропаганда на българската кауза след Илинденско-Преображенското въстание (1903), по време на Първата световна война (1914 – 1920) и мирните конференции (1923). През 1913 и 1919 г. участва в българските делегации на Лондонската и Парижката мирна конференция [33].
- ⁴ Фурнаджиеви имат трима сина: Марко (от съпругата си Евангелина има четири деца), Николай (женен за Фредерика Ото през 1929 г.) и Васил, завършил Богословската семинария „Юнион“ в Ню Йорк, секретар на Българския евангелски въздържателен съюз и сътрудник на българския клон на ИМКА [34].
- ⁵ Димитър Градинаров (1847 – 1913) е роден в Казанлък. Завършва Априловската гимназия, участва в Българското опълчение през Руско-турската война, работи като финансов контролор след Освобождението. През 1882 г. се жени за Севастица в Пловдив, където под нейно влияние приема протестантството и влиза в Методистката църква. Работи като администратор в редакцията на в.

- „Зорница“ в Цариград (1886 – 1889), след което е пастор в Ямбол, с. Каменна река, Сливен, Ихтиман. През 1910 г. основава третата българска мисия в Сейнт Луис, където води неделни служби, вечерни класове, посещава вярващи в затвори и болници [35].
- ⁶ Освен Станислава, Васил и Севастица, в семейството на Неделя и Петко Караванови отрастват още три деца: вторият син Еремия е шивач в Кюстендил, от брака си с Евгения Д. Чорбаджигоева има пет деца, сред които е известен Димитър Еремиев (1882 – 1971) – прогимназиален директор в Кюстендил, учител по физкултура, основател на Колоездачното дружество и на „Осоговски юнак“. Най-малкият – Петко (1858 – ?), е офицер, майор, участвал в Сръбско-българската война. До омъжването си за Иванчо Хекимина дъщерята Нонка (1858 – 1965) учи френски и български език в Пловдив [36].
- ⁷ Освен нея Градинарови имат още трима сина: Тихомир (1886 – 1944) е роден в Пловдив, стипендиант на Мисията на Съншайн съсайъти в Университета „Алфред“ (1904 – 1905), учи в Академията „Монсън“ (1907 – 1908) и Мариета колидж (1913), работи като банков чиновник в Гранит сити; Веселин (Гардинър, 1888 – ?) е роден в Цариград, учи в мъжките гимназии в Пловдив и Сейнт Луис (1906), завършва Богословската семинария „Дъбюк“, Айова (1918), пастор е в Кюб, Западен Алтън (Мисури) и Кушакуа (Пенсилвания), през 20-те години е директор на училище при Мисията на Съншайн съсайъти в Сейнт Луис; Крум живее в Род Айлънд, работи в компания за дистрибуция на тютюн (1926) [37].
- ⁸ Цвятко Багрянов (1871 – 1953) е роден в Панагюрище в протестантско семейство на занаятчия и участник в Априлското въстание. Учи в богословските семинарии в Самоков (1884 – 1891) и Обърлин (1892 – 1897). Проповедник в Ихтиман, Ямбол и Пирдоп (1897 – 1905), учител в Американското мъжко училище в Самоков (1900). Пастор в Бел маунт (Ню Йорк) и Нютън (Пенсилвания) (1905 – 1907). Ръководи Българската протестантска мисия в Медисън (1907 – 1918) и Близкоизточната мисия в Сейнт Луис (1920 – 1953). Активно ангажиран политически: участва в двата общобългарски конгреса в Чикаго (1913 и 1918 г.), разгърнали лобистки кампании пред централната власт в полза на българските искания за присъединяване на Македония; оглавява Американско-българската лига за добросъседство (1943 – 1945); участва в управата на Американско-българската лига за САЩ и Канада (1949 – 1953). Главен редактор на в. „Народен глас“ и на сп. „Български имигрант“ (1919), автор на книги и лекции на политически, морални и религиозни теми. Сестрите му също са активни евангелизаторки: Недка Г. Иванова е възпитаничка на Американското девическо училище в Самоков, мисионерка и учителка в Пирдоп и Сейнт Луис (1912) и Бегъл крийк (Мичиган) (от 1919 г.); Варвара завършва Американското девическо училище в Самоков и в Цариград, учителка е в Американската детска градина и прогимназия в София. Брат му Янко е офицер [38].
- ⁹ Багрянови имат двама сина: Крум Уилбърт (1906 – 1970) завършва Университета „Дж. Уошингтън“ във Вашингтон (1930), наследява музикалния талант на майка си и става оперен певец – тенор, женен е за Джейнет Котъм (1911 – 1990); Борис (1913 – 1996) е служител на ЦРУ, женен е за Виола (1914 – 1981) и Мари Бурдет (1913 – 1998). От първия си брак има двама сина: Борис Лари (1944 – 2019), който от съпругата си Нанси има четири деца (Стейша, Кера,

Аманда и Скот), и Ерик (1946), женен за Линда Джойсли, с която отглеждат три деца (Джон, Лора и Брайън).

- ¹⁰ За сравнение, във Варна има ул. „Баба Рада“, наречена на първата акушерка в града, а в Бургас – пл. „Баба Ганка“, наименуван на дарителката Ганка Хаджипетрова.
- ¹¹ Вероятно това е цитат от самата нея. Тя се нарича „първа българска учителка в градовете София, Самоков, Прилеп, Охрид, Велес, Солун и Родопите (помакълка)“ в молба до парламента от 1893 г. [39].

References/Литература

1. **Smith, A. D.** *Myths and Memories of the Nation*, London: Routledge, 1999; **Boia, L.** *Istoriya i mit v rumanskoto saznanie*. Sofia: KH, 2010.
[**Боя, Л.** История и мит в румънското съзнание. София: КХ, 2010.]
2. **Karady, V.** *Ethnic and Denominational Inequalities and Conflicts in Elites and Elite Training in Modern Central-Europe*. Budapest: Karady, 2012, pp. 37 – 43.
3. **Ardener, E.** *Belief and the Problem of Women. The Problem Revisited.* – In: **Ardener, Sh.** (ed.). *Perceiving Women*. London: Malaby Press, 1975, pp. 19 – 27.
4. **Daskalov, R.** *Kak se misli Balgarskoto vazrazhdane*. Sofia: LIK, 2002.
[**Даскалов, Р.** Как се мисли Българското възрождение. София: ЛИК, 2002.]
5. **Dorosiev, L.** *Uchiteltkata Nedelya Petkova.* – V: *Zhenski glas*, № 15 – 16, 31.05.1941.
[**Доросиев, Л.** Учителката Неделя Петкова. – В: *Женски глас*, № 15 – 16, 31.05.1941.]
6. **Todorova, M.** *Zhiviyat arkhiv na Vasil Levski i създаването на един национален герой*. Sofia: Paradigma, 2009.
[**Тодорова, М.** Живият архив на Васил Левски и създаването на един национален герой. София: Парадигма, 2009.]
7. **Shapkarev, K.** *Materiali za istoriyata na vŭzrazhdaneto na bŭlgarshtinata v Makedoniya ot 1854 do 1884 g.* – V: **Shapkarev, K.** *Za vŭzrazhdaneto. Neizdadeni zapiski i pisma*. Sofiya: OF, 1984, s. 144 – 147.
[**Шапкарев, К.** Материали за историята на възрожданието на българщината в Македония от 1854 до 1884 г. – В: **Шапкарев, К.** За възрожданието. Неиздадени записки и писма. София: ОФ, 1984, с. 144 – 147.]
8. **Genchev, N.** *Bŭlgaro-ruski kulturni obshtuvaniya prez Vŭzrazhdaneto*. Sofia: LIK, 2002, s. 120 – 133.
[**Генчев, Н.** Българо-руски културни общувания през Възрожданието. София: ЛИК, 2002, с. 120 – 133.]
9. **Furnadzhiev, D.** *i kol. (sŭst.). Vestiteli na istinata. Istoriya na evangelskite tsŭrkvi v Bŭlgariya*. Sofia: BBD, 1994, s. 291.
[**Фурнаджиев, Д.** и кол. (съст.). Вестители на истината. История на евангелските църкви в България. София: ББД, 1994, с. 291.]
10. **K[aravano]-v, H. P.** *Vaba Nedelya Petkova (Pŭrvata bŭlgarska uchitelka v Makedoniya).* – V: *Svetlina*, 1893, № 2, p. 38.
[**К[аравано]-в, Х. П.** Баба Неделя Петкова (Първата българска учителка в Македония). – В: *Светлина*, 1893, № 2, 38];

- Dumev**, V. Iz spomenite na dve uchitelki v Makedoniya. – V: *Makedonski pregled*, 1924 – 1925, № 2, s. 52 – 66; № 3, s. 91 – 102; № 5 – 6, s. 127 – 150. [Думев, В. Из спомените на две учителки в Македония. – В: *Македонски преглед*, 1924 – 1925, № 2, с. 52 – 66; № 3, с. 91 – 102; № 5 – 6, с. 127 – 150.]
11. **Elenkov**, Iv. Rodno i dyasno. Prinost kam istoriyata na nesbadnatiya ‘Desen projekt’ v Balgaria ot vremeto mezhdur dvete svetovni vojni. Sofia: LIK, 1998. [Еленков, Ив. Родно и дясно. Принос към историята на несбъднатия „десен проект“ в България от времето между двете световни войни. София: ЛИК, 1998.]
12. **Kiryakov**, B. (süst.). Nedelya Petkova, Spomeni. Sofia: OF, 1987. [Кирияков, Б. (съст.). Неделя Петкова, Спомени. София: ОФ, 1987.]
13. **Popova**, N. Pŭrvite bŭlgarski uchitelki. Baba Nedelya Petkova i Anastasiya Tosheva. Sofia: OF, 1963. [Попова, Н. Първите български учителки. Баба Неделя Петкова и Анастасия Тошева. София: ОФ, 1963.]
14. **Paskaleva**, V. Bŭlgarkata prez Vŭzrazhdaneto. Sofia: OF, 1984. [Паскалева, В. Българката през Възраждането. София: ОФ, 1984.]
15. **Genchev**, Op. cit., pp. 125, 132 – 133.
16. **Donev**, D. Bulgarian Churches in North America: Analytical Overview and Church Planting Proposal for Bulgarian American Congregations Considering Cultural, Economical and Leadership Dimensions. Lulu Press, 2012.
17. **Kiryakov**, Op. cit.
18. **Sŭbev**, O. Robŭrt kolezh i bŭlgarite. Sofia: Iztok-Zapad, 2015, p. 421. [Събев, О. Робърт колеж и българите. София: Изток-Запад, 2015, с. 421.]
19. **Mitev**, T. Kratka istoriya na bŭlgarskata protestantska obshtnost v SASHT i Kanada prez XX v. Sofia: BAN, 2023, pp. 93 – 95. [Митев, Т. Кратка история на българската протестантска общност в САЩ и Канада през XX в. София: БАН, 2023, с. 93 – 95.]
20. **Furnadzhiiev**, Op. cit., pp. 13 – 15, 81.
21. **Firkatiyan**, M. Diplomati, mechtатели, patrioti. Bŭlgariya i Evropa prez pogleda na sem. Stanchovi. Sofia: Paradigma, 2009, s. 263. [Фиркатиян, М. Дипломати, мечтатели, патриоти. България и Европа през погледа на сем. Станчови. София: Парадигма, 2009, с. 263]; **Kulichev**, Khr. Zaslugite na protestantite za bŭlgarskiya narod. Sofia: UI, 2008, s. 241. [Куличев, Хр. Заслугите на протестантите за българския народ. София: УИ, 2008, с. 241.]
22. **TSDA**, f. 165, op. 4, a.e. 213, l. 1 – 8; f. 146B, op. 4, a.e. 331, l. 1 – 4. [ЦДА, ф. 165, оп. 4, а.е. 213, л. 1 – 8; ф. 146Б, оп. 4, а.е. 331, л. 1 – 4.]
23. **Zornitsa**, № 23, 05.06.1929. [Зорница, № 23, 05.06.1929.]
24. **Mitev**, Op. cit., s. 25 – 26; **Zhenski glas**, № 11 – 12, 10.05.1940. [Женски глас, № 11 – 12, 10.05.1940.]
25. **Sŭbev**, Op. cit, p. 418.

26. **Mr and Mrs Bagranoff** to Found One in Bulgaria. – In: *New York Daily*, 19.11.1905.
27. **Mitev**, Op. cit., pp. 29, 37 – 38, 51, 61, 93 – 95, 97, 105 – 108, 115, 172, 176, 188, 192.
28. **Nora**, P. Kolektivnata pamet. – V: **Deyanova**, L. (sŭst.). Dukhat na „Anali“. Antologiya. Sofia: KH, 1997, s. 233 – 237.
[**Нора**, П. Колективнага памет. – В: **Деянова**, Л. (съст.). Духът на „Анали“. Антология. София: КХ, 1997, с. 233 – 237.]
29. **Furnadzhiev**, Op. cit.
30. **Mitev**, Op. cit.
31. **Kiryakov**, Op. cit.
32. **Furnadzhiev**, Op. cit., pp. 152, 279, 290 – 291;
Kulichev, Op. cit., pp. 284 – 288;
Zornitsa, № 12, 26.03.1930.
[**Зорница**, № 12, 26.03.1930.]
33. **Kulichev**, Op. cit., pp. 240, 314;
Furnadzhiev, Op. cit., pp. 13 – 14, 81;
Vasilev, P. Pastir Dimitŭr Nikolov Furnadzhiev. – V: **Krŭstev**, V. (sŭst.). Izgrevŭt na Byaloto Bratstvo, pee i sviri, uchi i zhivee. T. 24. Sofia: Zhiten klas, 2008, s. 103 – 104.
[**Василев**, П. Пастир Димитър Николов Фурнаджиев. – В: **Кръстев**, В. (съст.). Изгревът на Бялото Братство, пее и свири, учи и живее. Т. 24. София: Житен клас, 2008, с. 103 – 104.]
34. **Zornitsa**, № 20, 09.03.1923;
[**Зорница**, № 20, 09.03.1923.]
Zornitsa, № 27, 03.06.1929.
[**Зорница**, № 27, 03.06.1929.]
35. **Furnadzhiev**, Op. cit., pp. 154, 157, 277; **Mitev**, Op. cit., pp. 22 – 25.
36. **Kiryakov**, Op. cit., pp. 13, 15.
37. **Mitev**, Op. cit., pp. 23, 27, 178.
38. **Furnadzhiev**, Op. cit., p. 260; **Mitev**, Op. cit., pp. 33 – 231.
39. **Kiryakov**, Op. cit., p. 130.

За автора

Жоржета Назърска е магистър, доктор и доцент по история; професор по културно наследство в УниБИТ.

За контакт с автора: nazarska@abv.bg

**‘IN THE SHADOW’ OF THE ENLIGHTENERS: BABA NEDELYA
AND HER FAMILY**

Georgeta Nazarska

University of Library Studies and Information Technologies

Abstract: The paper examines the process of creating historical ‘myths’ about the reputational elites following the example of Baba Nedelya (Petkova) – a Bulgarian teacher and public figure in the 1850s – 1890s. Through the social and cultural activities of her family members, the possibility of part of the cultural elites being marginalized by historiography and turned into ‘muted’ figures in the public space and collective memory is discussed. The uses historical approach and is based on primary and secondary sources.

Keywords: reputational elites, historical myth, Bulgarian Protestants, Baba Nedelya Petkova.

About the Author

Georgeta Nazarska is a master, Ph.D. and an Associate Professor of history; Full Professor of cultural heritage at the ULSIT.

To contact the Author: nazarska@abv.bg